

UDK: 352.2 (497.6=84) »1946«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 16. 2. 1997.

Iseljavanje Poljaka iz Bosne i Hercegovine 1946. godine

HUSNIJA KAMBEROVIĆ
Institut za historiju, Sarajevo, BiH

Na temelju izvorne arhivske građe u radu se analizira proces iseljavanja Poljaka iz Bosne i Hercegovine 1946. godine, uz osvrt na njihov opći položaj neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata.

Odnos komunističke vlasti prema nacionalnim manjinama na prostoru Bosne i Hercegovine nakon Drugoga svjetskog rata uvelike je bio određen općim odnosom te vlasti prema nacionalnom pitanju, ali i strateškim usmjerenjem i određenjem te vlasti prema budućoj strukturi društva, te odnosom unutar komunističkoga kruga zemalja, kojemu je Bosna i Hercegovina, kao sastavni dio Jugoslavije, pripadala. Odnos prema poljskoj nacionalnoj manjini je, međutim, po mnogočemu karakterističan. Prije svega, radi se o stanovništvu koje je do tada dulje od pola stoljeća živjelo u prilično kompaktnim skupinama na pojedinim prostorima Bosne i Hercegovine, stanovništvu koje je tijekom Drugoga svjetskog rata u značajnoj mjeri sudjelovalo u partizanskoj vojsci, gdje su imali i jedan svoj bataljun, i, konačno, stanovništvu čija je matična domovina, Poljska, pripadala krugu »prijateljskih, komunističkih zemalja«. Uprkos tome, odmah nakon završetka rata počeli su pregovori i pripreme za iseljavanje Poljaka iz Bosne i Hercegovine u Poljsku, što je tijekom 1946. i realizirano.

Poljaci su se u Bosnu i Hercegovinu naselili u vrijeme austrougarske vladavine. Postojale su dvije grupe poljskih doseljenika: jednu su činili Poljaci koji su govorili poljski jezik i bili su katolici, a drugu Ukrajinci s ukrajinskim jezikom i unijatskom vjerom. I jedni i drugi su došli iz Galicije. Najveći dio ih se smjestio u prnjavorskom kotaru, te u kotarevima Derventa, Bosanska Gradiška, Banja Luka, Bosanski Novi i Prijedor.¹ Godine 1912. u kotaru Prnjavor čisto poljski (rein polnischen) su bili Novi Martinac, Gumjera i Grabašnica sa 2213 članova, Rakovac i Kunova sa 1438, Devetina sa 482, Gajevi sa 76, Stara Dubrava sa 374, Kokorski Lug sa 86 članova; u kotaru Bos. Gradiška čisto poljski su bili Miljevačka Kozara sa 134, Čelinovac sa 190, Bakinci Donji sa

¹ Artur Burda, Poljski naseljenici u Bosni, *Zbornik krajiških muzeja*, III, Banja Luka, 1968/69, str. 186.

265, Bakinci Gornji sa 278 duša, dok je u srpskim selima Bukviku i Uerovljanima te godine bilo 253 Poljaka². Uglavnom se radilo o seljacima-kolonistima, kojih je 1910. bilo 10.975 i imali su 12 kompaktnih kolonija³. U kasnijim je statistikama teško pratiti kretanje broja Poljaka, jer su statistike evidentirale stanovništvo po vjerskoj, a ne nacionalnoj pripadnosti. Računa se da je u Bosni i Hercegovini Poljaka 1930. bilo oko 20.000, od toga katolika polovina, a druga polovina unijata⁴.

Koncem Drugoga svjetskog rata u Bosni i Hercegovini je živjelo više od 15.000 Poljaka. Oni su na konferenciji 1. srpnja 1945. izrazili namjeru vratiti se u Poljsku. S takvim zahtjevom njihova se delegacija obratila predsjedniku Vlade BiH Rodoljubu Čolakoviću, koji je obećao pomoći im da se isele. Nakon toga poljski predstavnici, koje su predvodili Jan Komuš, Jan Urban i izvjesni Rozmuž, obratili su se Ambasadi Republike Poljske u Beogradu, gdje su, također, dobili podršku za svoje namjere. Rodoljub Čolaković je o tome razgovarao i s Josipom Brozom. Kada je na toj razini dobivena suglasnost, poljska delegacija je krenula u Poljsku da razgovara s poljskim vlastima o svome povratku. Sastala se s poljskim predsjednikom, ministrima vanjskih i unutrašnjih poslova, i nakon pozitivnih odgovora posjetila Donju Šleziju, gdje je izabrala teren za naseljavanje.

Međutim, problem je nastupio onoga trenutka kada Vlada Jugoslavije nije htjela priznati odštetu za stečenu imovinu, tj. kuće i zemljište koje Poljaci ostavljaju. Jugoslavija je čak tražila da Poljska plati Jugoslaviji stoku i živežne namirnice koje Poljaci sa sobom povedu tokom preseljenja. Zbog toga su se delegati poljske manjine u Jugoslaviji 6. prosinca 1945. jednim pismom obratili Josipu Brozu u kojemu su tražili da se pitanja oko njihova iseljenja riješe što pravednije. Oni su izjavljivali sljedeće: »1. Za dobivene zemlje i kuće u Poljskoj moramo u obrocima odplaćivati, a ovdje u Jugoslaviji ostavljamo iste bez ikakve nadoknade. 2. Za našu stoku i živežne namirnice, koju izvozimo, Poljska bi morala platiti, a mi koji smo zainteresirani morali bi ponovo od Poljske Države da kupimo svoju vlastitu imovinu. 3. Ovdje smo mnogo žrtvovali u Narodno-Oslobodilačkom Pokretu u krvi, gdje su najbolji sinovi dali svoje živote za slobodu, a ujedno davali smo u naravi mnogo za održavanje N.O.V. i pasivnih krajeva. 4. Okupator a osobito četnici, zato što smo kompaktno učestvovali u N.O.P., opljačkali su, popalili i pobili mnoge od nas. 5. I dan danas poljska naselja u Bosni izložena su teroru četnika, te skoro pola stanovništva izbjeglo je iz svojih naselja i sklonilo se sa nešto sirotinje u gradove ili slavonska sela, gdje gladna, gola i bosa traže spasa«.⁵

U ovom su pismu Poljaci tek na kraju, pomalo bojažljivo, ukazali na veoma loše stanje u kojemu su živjeli. Vasilj Semak, narodni poslanik iz Prnja-

² Kriegsarchiv, Wien, Oskar Potiorek, Nachlass, k. 1, br. 46.

³ Iljas Hadzibegovic, *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*, Sarajevo, 1980., str. 118.

⁴ Artur Burda, *Poljski naseljenici u Bosni, Zbornik krajiških muzeja*, III, Banja Luka, 1968/69, str. 186.

⁵ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Vlada FNRJ (50), 35. – 73., Pismo upućeno Josipu Brozu, 6. prosinca 1945.

vora, koncem kolovoza 1945. o njihovom položaju opširnije je pisao ministru unutarnjih poslova Bosne i Hercegovine. Semak veli da u Prnjavoru seljaci Srbi pale kuće Poljaka, Ukrajinaca i Čeha »i to pod firmom četnika«. Kako bi potvrdio taj svoj iskaz, Semak prilaže jedan zapisnik koji je napisala Anka Demanjčuk iz sela Rasavice kod Prnjavora, iz kojega se vidi da Srbi seljaci »u zajednici sa četničkim elementima« pljačkaju i ubijaju Poljake vršeći na njih pritisak da se isele u Poljsku. U zapisniku koji su potpisali Vaso Čvilj i Ivan Dutko, stoji: »Odbornici sela Rasavac izjavljuju sledeće: Seljaci Srbi kažu: Što ne selite Galicijane? Selte iz naše zemlje ili ćemo vas poklati. Ako vi sami ne iselite mi ćemo vas poklati. Predsjednik sela (ime sela i ime predsjednika nije čitko napisano, op. H. K.) vrlo je dobar čovjek i brani nas na svakom koraku, a jednako i on je mišljenja kako kaže: Šta ćeš brate, raja je raja. Ona se buni i neće vas«. ⁶ Odjeljenje za unutrašnje poslove Okružnog narodnog odbora Banja Luka javilo je 4. prosinca 1945. Ministarstvu unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine da su Semakovi navodi istiniti. Okružni odbor kao razlog za ovakvo ponašanje srpskih masa prema Poljacima (i Ukrajincima) navodi »stav tih manjina prema NOP-u«. »Srbi, koji su tokom rata proganjani, nisu sa simpatijama gledali na ove manjine«. Koristeći takvo raspoloženje, četničke grupe su počele terorom »uz potporu dobrim dijelom i srpskih masa da ubrzaju odluku Poljaka i Ukrajinaca da se isele«.

Na nezavidan položaj Poljaka ukazuje i jedna informacija iz Srpcra. Kotarski narodni odbor Srbac je 17. studenog 1945. javljao kako »Poljaci kao i Ukrajinci (s toga terena, op. H. K.) svakodnevno napuštaju svoje domove i bježe radi pljačke od strane srpskog stanovništva (starosjedioca) koji pomažu četničke bande«. ⁷ U razdoblju od 25. prosinca 1945. do 25. siječnja 1946. iz Srpcra je od 5700 Poljaka (860 obitelji) pobjeglo njih 2482, od toga 1241 u pravcu Prnjavora (579 domova), 1123 u pravcu Dervente (197 domova) i 118 u Slavoniju (22 doma). ⁸ Poljski ambasador je 25. prosinca 1945. posjetio Prnjavor. Rezultat ove posjete je bio taj da su Poljaci organizirali seoske straže radi obrane svojih sela, a oružje im je dala vlast, s tim što je njihova dobrovoljačka milicija radila pod kontrolom jugoslavenske milicije i narodnoga odbora u Prnjavoru. ⁹

Vjerojatno je ovaj posjet također pridonio da se ubrza potpisivanje Protokola Poljske i Jugoslavije o iseljenju Poljaka iz Jugoslavije. Protokol, »sastavljen u dva primjerka na srpskom i poljskom jeziku«, potpisan je 2. siječnja 1946. godine ¹⁰. Prema tom Protokolu svaki iseljenik je pismeno izjavljivao da se iseljava dobrovoljno i da se odriče nepokretnog imanja u Jugoslaviji. U tom smislu će se obaviti fiktivna kupoprodaja. Iseljenici su mogli sa sobom ponijeti namještaj, poljoprivredne strojeve i alate, zanatski alat, dva govečeta, dva konja, tri koze i tri svinje. Protokol su potpisali u ime jugoslavenske vlade

⁶ Arhiv Bosanske krajine (ABK), fond Okružni narodni odbor Banja Luka (ONO BL), k. 125, br. 199/45, Vasilj Semak – ministru unutrašnjih poslova BiH, 22. 8. 1945.

⁷ ABK, ONO BL, k. 125, br. 199/45,

⁸ ABK, ONO BL, k. 129, br. 1119/46, SNO Srbac – ONO Banja Luka, 25. 1. 1946.

⁹ Arhiv Bosne i Hercegovine (ABiH), fond Vlada Bosne i Hercegovine (VLBH), k. 44, br. 16/46, ONO Banjaluka – Predsjedništvu Narodne vlade BiH, 10. siječnja 1946.

¹⁰ »Borba«, 3. 1. 1946, str. 1.

Vladimir Velebit, pomoćnik ministra vanjskih poslova, a u ime Poljske Jan Karol Wendle, izvanredni i opunomoćeni ambasador Poljske Republike u Jugoslaviji. Za izvršenje ovog posla bilo je predviđeno osnivanje mješovite jugoslavensko-poljske komisije »koja će obaviti ceo posao oko iseljavanja Poljaka«¹¹.

Od 1945. djelovala je i Komisija za preuzimanje imanja Poljaka-kolonista, koja je 29. prosinca 1945. izdala jedno uputstvo da se u svim kotarevima gdje ima Poljaka osnuje kotarska komisija, a pri svakom mjesnom narodnom odboru, gdje žive Poljaci, da se uspostave mjesne uprave. Njihov je cilj bio da dostave imena svih Poljaka koji sele, da vode nadzor nad njihovom imovinom kako se ne bi uništavala i krala. Posebno se naglašava da »treba konkretno izvještavati o uništavanju, prodavanju zgrada, vrata, prozora, šuma, voćnjaka od strane samih Poljaka, koji svojevóljno napuštaju svoje kuće«¹². Uz to je Vlada Bosne i Hercegovine 24. siječnja 1946. odlučila da se osnuje još jedna komisija na području banjalučkoga okruga, »čiji će zadatak biti obavljanje poslova oko otpreme iseljenika i preuzimanje njihove imovine«. Komisija je trebala imati ukupno 18 članova, a predsjednik bi bio Mišo Jokanović¹³.

Međutim, budući da je i osnivanje Mješovite jugoslavensko-poljske komisije kasnilo zbog sporosti jugoslavenske strane da imenuje svoje predstavnike, na konferenciji održanoj 29. siječnja 1946. o pitanju preseljavanja pripadnika poljske nacionalne manjine s banjalučkoga okruga odlučeno je da se privremeno odrede članovi jugoslavenskoga dijela komisije (Mišo Jokanović, Riza Muhsinović, Ljubo Miletić, Tomo Munjiz, Zdravko Preradović i Džemal Mahmutćehajić, te po dvojica predstavnika iz svakoga kotara gdje je bilo Poljaka za iseljenje – Prnjavor, Srbac, Laktaši, Bos. Gradiška i Banja Luka). Već sutradan je Ministarstvo unutrašnjih poslova Jugoslavije imenovalo članove jugoslavenskoga dijela Komisije (Batos Radoje, Mlado Obradović, Riza Muhsinović, Tomo Munjiza i Miloš Karapetrović).¹⁴ Vlada Poljske je nešto ranije imenovala svoje članove (Witold Maczka, načelnik u Ministarstvu Zapadnih krajeva Poljske Republike, Jan Modrzejewski, inspektor Poljskog Ureda za repatrijaciju, Ewa Vasowicz i Kornel Klauzik, referenti Ministarstva zapadnih krajeva Poljske Republike, te major poljske vojske Kozieradzki. U lipnju je Kozieradzki podnio ostavku, a na njegovo je mjesto došao Jan Jašinski.¹⁵ U

¹¹ ABiH, VLBH, k. 44, br. 46/45, Protokol o iseljavanju Poljaka iz Jugoslavije; ABK, ONO BL, k. 127, br. 98/46, Predsjedništvo Narodne vlade BiH – ONO Banja Luka, 5. 1. 1946.

¹² ABK, ONO BL, k. 172, br. 43325/45, Komisija za preuzimanje imanja Poljaka kolonista (Prnjavor) – ONO Banja Luka, 29. 12. 1945.

¹³ ABiH, VLBH, k. 44, br. 46/45, Predsjedništvo narodne Vlade BiH – ONO Banja Luka i ONO Doboj, 24. januara 1946.; ONO Banja Luka – Predsjedništvu Vlade BiH, Pitanje iseljavanja pripadnika poljske nacionalne manjine, 30. siječnja 1946 (traži se objašnjenje u vezi te Vladine naredbe).

¹⁴ ABiH, VLBH, k. 44, br. 46/45, MUP FNRJ, Rješenje o imenovanju članova Komisije, 30. 1. 1946.

¹⁵ ABiH, VLBH, k. 44, br. 46/45, Ministarstvo inostranih poslova Jugoslavije – Saveznom Ministarstvu unutrašnjih poslova, Iseljavanje Poljaka iz Jugoslavije, 29. siječnja 1946. Isto, k. 16, br. 10153/46, Jugoslavenska komisija za repatrijaciju Poljaka – Predsjedništvu Vlade BiH, 15. 6. 1946.

pronađenim zapisnicima sa zasjedanja ove Komisije kao sudionici na sjednicama s jugoslavenske strane se spominju Sveto Đorđević, predsjednik, Mlado Stanić, sekretar, Rizo Muhsinović, Miloš Karapetrović i Atif Bišćević.¹⁶ Sjednište ove Komisije bilo je u Prnjavoru do 20. svibnja 1946., kada je preseljeno u Bosansku Gradišku.¹⁷

Dok su se od potpisivanja Protokola obavljale organizacijske pripreme za iseljenje Poljaka, odvijao se i proces njihova koncentriranja i grupiranja radi stvaranja što sigurnijih uvjeta za preživljavanje do konačnog povratka u Poljsku. Na konferenciji o pitanjima iseljavanja Poljaka banjalučkoga okruga održanoj 29. siječnja 1946. istaknuto je kako je primjetan proces doseljavanja poljskih obitelji iz drugih kotareva u Prnjavor i njegovu okolicu. Poljaci to pravdaju »nesigurnošću sela i njihove lične i imovinske bezbjednosti« zbog čestih četničkih upada i opće atmosfere nasilja nad Poljacima.¹⁸ Za taj proces koncentracije Poljaka vlasti su optuživale njih same, tvrdeći kako se to osobito intenziviralo nakon povratka poljske delegacije iz Poljske, jer su »pojedini ljudi iz njihove delegacije koja je išla u Poljsku, po svom povratku govorili Poljacima da će se seliti u Poljsku i da će prvi ići oni koji su napustili svoje domove. Ovo je bio uzrok da su mnogi Poljaci neorganizovano napuštali svoja imanja i prilikom odlazanja na razne načine upropašćavali i oštećivali stambene i ostale zgrade kao i nasade i šume. Pored toga otuđivali su pojedine dijelove svoje imovine premda su znali da to ne smiju činiti«. Kotarske vlasti iz Srpcu su saznale da se među Poljacima širila priča kako će »prvi seliti oni koji su ostali bez domova i koji budu bliži komunikacijama, radi čega je i uslijedio njihov odlazak u Slavoniju, Derventu i Prnjavor«. Za razliku od Prnjavora i Srpcu, Poljaci u kotaru Laktaši (oko 300 domova, najvećim dijelom u Lijevče Polju) nisu paničili i nije bilo puno neorganiziranog iseljavanja, kao ni na prostoru Bosanske Gradiške (oko 182 obitelji s oko 900 ljudi). Isti je slučaj bio i na prostoru kotara Banja Luka (49 obitelji s oko 310 ljudi, jedino što se ovdje nije dovoljno znalo »da li je preseljavanje dobrovoljno ili obavezno«).¹⁹

Na ovakve optužbe reagirao je Jan Mordzejewski, izjavivši da Poljaci »nisu zaslužili da se o njima ovako govori i da su se i oni borili za ovu zemlju. Poljaci nisu bježali bez potrebe od svojih kuća, nego je to bilo radi očuvanja života«. Ignjaz Kunezki je kazao kako »ima nepravilnih postupaka od strane narodne milicije u odnosu na Poljake. Poljaci se nisu mogli sami braniti od četničkih bandi u svojim selima, jer je vojska samo prolazila terenom, dok se nije stalno zadržavala«.²⁰

¹⁶ ABiH, VLBH, k 11, br. 7016/46, Zapisnik sa sjednice Mješovite Komisije održane dana 10. 7. 1946; Isto, k. 13, br. 8227/46, Zapisnik sa sjednice Mješovite Komisije održane 22. 8. 1946.

¹⁷ ABiH, VLBH, k. 9, br. 5332/46, Jugoslavenska komisija za iseljenje Poljaka – Predsjedništvu Vlade BiH, 20. 5. 1946.

¹⁸ ABiH, VLBH, k. 44, br. 46/45, Zapisnik sa konferencije održane 29. januara 1946. godine.

¹⁹ ABiH, VLBH, k. 44, br. 46/45, Zapisnik sa konferencije održane 29. januara 1946. godine.

²⁰ ABiH, VLBH, k. 44, br. 46/45, Zapisnik sa konferencije održane 29. januara 1946. godine.

Sam proces iseljavanja trajao je od 28. ožujka do početka studenog 1946. godine. Transportiranje se obavljalo vlakovima s četiri kompozije od po 40 vagona, koje je osigurala poljska vlada²¹. U prvih sedam transporta tijekom ožujka i travnja 1946. iz kotareva Prnjavor, Derventa i Srbac, iseljeno je 765 obitelji sa 4657 članova²². U naredna četiri transporta, od početka svibnja do 13. svibnja, iseljene su još 444 obitelji sa 2213 članova. Dakle, do 13. svibnja u 11 konvoja iseljeno je 1209 obitelji s ukupno 6870 Poljaka, i to iz kotareva Prnjavor i Derventa, te izbjegli Poljaci iz kotara Srbac.²³ Svi ovi konvoji su išli preko Slavenskoga Broda. Naredni konvoji, kojima su iseljeni preostali Poljaci iz Srpca, te kotareva Bos. Gradiška i Laktaši polazili su uskoro, i to preko željezničke stanice u Okučanima. Najprije je iz mjesta Devetine, kotar Laktaši, 15. svibnja u dvanaestom transportu iseljeno 115 obitelji s ukupno 590 članova.²⁴ U trinaestom transportu 25. svibnja je otišlo 88 obitelji sa 608 članova iz sela Novi i Stari Martinac, kotar Srbac, te nekoliko obitelji iz ostalih sela istoga kotara.²⁵ Četrnaestim transportom 30. svibnja otišle su 104 obitelji sa 630 članova iz sela Grabašnice – kotara Srbac, i nekoliko obitelji iz sela Inadol, Rakovac, Selišta i Srđević istoga kotara. Petnaestim transportom 31. svibnja iseljene su 134 obitelji sa 714 članova iz sela Gumjera kotar Srbac i nekoliko obitelji iz sela Novog Martinca i Draganovića iz istog kotara, te jedna obitelj iz Devetine – kotar Laktaši. Šesnaestim transportom 1. lipnja je iseljeno 143 obitelji sa 676 članova iz sela Gumjera i Novog Martinca – kotar Srbac, te 45 obitelji iz Indije, koje su se tamo sklonile još u vrijeme rata iz kotareva Prnjavor i Srbac. Sedamnaesti transport je krenuo 12. lipnja i njime je iseljeno 115 obitelji sa 661 članom. Ovim transportom su krenuli Poljaci iz sela Novi Martinac, Nožički, Stari Martinac i Bukala – kotar Srbac. U osamnaestom je transportu 16. lipnja iseljeno 96 obitelji sa 533 člana, 9 obitelji s kotara Prnjavor, a ostalo s kotara Srbac. Devetnaestim transportom 19. lipnja su iseljene 103 obitelji sa 562 člana, od kojih 7 obitelji iz kotara Laktaši, a ostalo iz kotara Srbac. Dvadesetim transportom 25. lipnja je iseljeno 96 obitelji sa 482 člana, od kojih 26 obitelji s kotara Bos. Gradiška, 3 iz kotara Prnjavor, a ostalo iz kotara Srbac. Dvadeset prvim transportom 5. srpnja je iseljeno 89 obitelji sa 426 članova, i to iz sela Gornji Bakinci – kotar Laktaši i Petrovo Selo – kotar Bosanska Gradiška. Dvadeset drugim transportom 7. srpnja su iseljene 74 obitelji sa 343 člana, i to iz sela Trošelj Karajzovac – kotar Bosanska Gra-

²¹ ABiH, VLBH, k. 16, br. 10153/46, Jugoslavenska komisija za repatrijaciju Poljaka – Predsjedništvu Vlade BiH, 15. 6. 1946.

²² AJ – 50 – 35 – 845, Ministarstvo inostranih poslova FNRJ – Predsjedništvu Vlade FNRJ, 3. svibnja 1946.

²³ ABK, ONO BL, k. 123, Mjesečni izvještaj ONO Banja Luka upućen Predsjedništvu vlade BiH za ožujak 1946.; ABiH, VLBH, k. 44, br. 137/46, Mjesečni izvještaj za ožujak 1946. ONO Banja Luka; AJ – 50 – 35 – 73, Jugoslavenska komisija za repatrijaciju Poljaka – Predsjedništvu Vlade FNRJ; Izvještaj o odlasku Poljaka, 14. svibnja 1946. (jedan primjerak ovoga Izvještaja je upućen i Vladi BiH, ABiH, VLBH, k. 9, br. 5096/46); AJ – 50 – 35 – 845, Ministarstvo inostranih poslova FNRJ – Predsjedništvu Vlade FNRJ, 3. svibnja 1946.

²⁴ ABiH, VLBH, k. 9, br. 5331/46, Jugoslavenska komisija za iseljenje Poljaka – Predsjedništvu Vlade BiH, 20. 5. 1946.

²⁵ ABiH, VLBH, k. 16, str. 10153/46.

diška. Dvadeset trećim transportom 10. srpnja je iseljena 91 obitelj sa 451 članom, i to s teritorija kotara Bos. Gradiška i Laktaši. Dvadeset četvrtim transportom 14. srpnja je iseljeno 55 obitelji sa 316 članova, od kojih 41 obitelj s kotara Laktaši i 14 obitelji iz raznih drugih kotareva. U dvadeset petom transportu 23. srpnja iseljeno je 92 obitelji sa 324 člana, i to iz sela Čelinovac i Cerovljani sreza Bosanska Gradiška. Dvadeset šestim transportom 26. srpnja je iseljeno 87 obitelji sa 458 članova, od toga 69 obitelji iz kotara Banja Luka i Bos. Novi, a 18 obitelji iz raznih drugih srezova. Nakon toga se iseljavanje znatno usporava, zbog toga što se sve više počinju okupljati Poljaci iz Hrvatske, koji nisu naseljavali tako kompaktne teritorije kao u Bosni, zbog čega ih je i bilo teže iseljavati. Poljaci iz Bosne su ponovo krenuli trideset prvim transportom 16. listopada, kada je iseljeno 65 obitelji sa 272 člana, i to s teritorije kotara Derventa, te pojedine porodice iz ostalih kotareva Bosne i Hercegovine²⁶. U posljednjem, trideset drugom konvoju, koji je otišao 2. studenog, iseljen je preostali dio Poljaka iz Bosne.

Sudeći po ovim pojedinačnim izvještajima, iz Bosne i Hercegovine iseljeno je više od 2941 obitelji s više od 14.961 članova. (Tablica 1).

TABLICA 1: Iseljavanje Poljaka iz BiH po pojedinim konvojima

Broj konvoja	Broj obitelji	Broj članova	Broj stoke koju su odveli	Broj ispravnih kuća koje su ostavili	Broj oštećenih kuća koje su ostavili	Ostavili obradive zemlje (ha)	Ostavili neobrađive zemlje (ha)	Datum polaska konvoja (1946.)
Prvih sedam	765	4657	1524	?	?	12.467	1672	do 27. 4.
Osmi	127	605	189	47	28	629,1	88,5	27. 4.
Deveti	110	592	204	85	5	506,7	66,3	6. 5.
Deseti	92	525	212	121	7	224	26,8	10. 5.
Jedanaesti	115	491	149	67	–	308,1	37,2	13. 5.
Dvanaesti	115	590	189	89	6	389,2	109,7	15. 5.
Trinaesti	88	608	301	82	–	513,1	37,3	25. 5.
Četrnaesti	104	630	282	61	4	332,3	41,7	30. 5.
Petnaesti	134	714	199	71	36	663,4	53,7	31. 5.
Šesnaesti	143	676	246	55	19	584,	52,7	1. 6.
Sedmnaesti	115	661	289	80	3	592,2	45,4	12. 6.
Osamnaesti	96	533	291	58	19	651,7	58,9	16. 6.
Devetnaesti	103	562	276	44	15	675,3	74,4	19. 6.
Dvadeseti	96	482	285	59	15	518,8	54,6	25. 6.
Dvadeset prvi	89	426	302	31	12	256,5	87,6	5. 7.
Dvadeset drugi	74	343	271	40	3	317,5	11,4	7. 7.
Dvadeset treći	91	451	245	28	12	186,5	22,2	10. 7.
Dvadeset četvrti	55	316	88	26	10	181,3	53,9	14. 7.
Dvadeset peti	92	324	230	39	11	252,7	32,9	23. 7.
Dvadeset šesti	87	458	123	24	6	289,9	138,6	26. 7.
Trideset prvi	65	272	192	29	1	95,4	22,2	16. 10.
Trideset drugi	?	?	?	?	?	?	?	2. 11.
U k u p n o	2641	14916	6087	1136	212	20.635,4	2788	

²⁶ ABiH, VLBH, k. 16, str. 10153/46 (pojedinačni izvještaji za svaki transport upućeni od strane Komisije Predsjedništvu Vlade BiH).

Podaci o broju iseljenih Poljaka i imovini koju su ostavili ili ponijeli sa sobom, koje je Jugoslavenska komisija za repatrijaciju Poljaka u definitivnom izvještaju 2. studenog 1946. dostavila Vladi Bosne i Hercegovine, nešto se razlikuju od ovih podataka do kojih smo došli prateći odlazak svakoga pojedinačnog konvoja²⁷, ali razlike nisu velike i više su odraz tadašnjeg općeg trenda vođenja statistike, koja je općenito pokazivala znake nedosljednosti, nego što bitnije mijenjaju bit čitavog procesa. Prema ovom sumarnom izvještaju, iseljeno je 2649 obitelji sa 14.088 članova. (Tablica 2).

TABLICA 2: Iseljavanje Poljaka iskazano po kotarevima s brojem izvezene stoke i pokretne imovine, te ostavljenom nepokretnom imovinom

Naziv kotara	Obitelji	Članova	Broj stoke koju su povelili	Poljo-privrednih i zanatskih alata koje su ponijeli	Ostavili ispravnih kuća	Ostavili oštećenih kuća	Ostavili obradive zemlje (ha)	Ostavili šume (ha)
Srbac	1318	7311	3042	1143	797	131	7326,4	810,2
Prnjavor	539	2824	1309	785	368	22	2349,1	222,8
Derвента	120	596	348	166	77	1	356,4	60,0
Laktaši	327	1637	743	529	191	22	1256,6	281,6
Bos. Dubica	1	4	5	0	1	0	0,3	0
Prijedor	4	22	7	6	2	0	8,4	0
Doboj	1	5	4	1	0	0	0	0
Bos. Brod	2	9	0	0	0	0	0	0
Vareš	9	43	12	2	6	0	6,0	0
Zenica	10	36	13	2	0	0	0	0
Teslić	7	28	16	2	1	0	0,3	0
Zavidovići	4	11	10	2	1	0	6,1	0
Sarajevo	10	31	4	5	4	0	6,8	0
Banja Luka	63	303	72	24	18	4	84,2	7,0
Bos. Novi	33	205	40	16	5	1	165,3	63,1
Bos. Gradiška	200	1014	770	440	107	25	784,6	51,1
Piskavice	1	9	5	0	0	0	0	0
Ukupno	2649	14.088	6400	3123	1578	206	12.350,5	1495,8

Starosna i spolna struktura iseljenih pokazuje da je najviše bilo djece ispod 18 godina (7405), zatim žena (3501), te muškaraca (3182). (Tablica 3).

Do konca srpnja je, dakle, iseljavanje iz Bosne i Hercegovine bilo privedeno kraju. U izvještaju Komisije od 26. kolovoza konstatira se kako »sa područja Bosne i Hercegovine ima da ode još jedan transport Poljaka koji su nastanjeni u Sarajevu, Doboju i srezu Derventskom, te pojedinačne porodice iz ostalih mjesta u Bosni i Hercegovini«²⁸.

²⁷ ABiH, VLBH, k. 16, str. 10153/46 (Tabelarni pregled po srezovima iseljenih Poljaka, izvezene stoke i pokretne imovine, te ostavljene nepokretne imovine s područja NR Bosne i Hercegovine).

²⁸ ABiH, VLBH, k. 13, br. 8227/46, Jugoslavenska komisija za repatrijaciju Poljaka – Predsjedništvu Vlade BiH, 26. 8. 1946.

TABLICA 3: Starosna i spolna struktura iseljenih Poljaka

Naziv kotara	Muškaraca (iznad 18 godina)	Žena (iznad 18 godina)	Djece ispod 18 godina
Srbac	1618	1706	3987
Prnjavor	679	726	1419
Derventa	138	164	294
Laktaši	342	425	870
Bo. Dubica	2	1	1
Prijedor	4	6	12
Doboj	3	1	1
Bos. Brod	2	2	5
Vareš	10	11	22
Zenica	11	11	14
Tešić	8	9	11
Zavidovići	2	4	5
Sarajevo	10	14	7
Banja Luka	69	92	142
Bos. Novi	46	47	112
Bos. Gradiška	237	279	498
Piskavica	1	3	5
U k u p n o	3182	3501	7405

Iseljavanje Poljaka s ostalih prostora Jugoslavije trajalo je do 2. studenog 1946. godine,²⁹ mada je prvobitno bilo planirano da se završi u roku od šest mjeseci. Poljska ambasada u Beogradu je u rujnu 1946. tražila od Ministarstva vanjskih poslova da se produži rok za iseljavanje. Ministarstvo je uvažilo tu molbu i odlučilo da se proces iseljavanja završi do 31. listopada 1946. godine.³⁰ Razlog za to je bio u činjenici »što se uglavnom mislilo da će se Poljaci iseljavati iz Bosne i Hercegovine gdje su oni bili kolonizirani u većim grupama, dok se nije računalo da ima priličan broj Poljaka i u ostalim federalnim jedinicama« koje je također trebalo iseliti.³¹ Iseljavanje Poljaka iz drugih federalnih jedinica je bilo teže nego iseljavanje iz Bosne i Hercegovine, »s obzirom da Poljaci u tim krajevima nisu u većim kolonijama grupisani.«³² Prema sumarnom izvještaju Jugoslavenske komisije za repatrijaciju Poljaka, iseljena je iz Hrvatske 231 obitelj sa 999 članova, iz Srbije 45 obitelji sa 198 članova i iz Slovenije pet obitelji sa 16 članova.³³ Dakle, od ukupno 15301 iseljenog Po-

²⁹ »Borba«, 24. 11. 1946, str. 2.

³⁰ ABiH, VLBH, k. 15, br. 9360/46, Jugoslavenska komisija za iseljavanje Poljaka – Predsjedništvu Vlade BiH, 3. 10. 1946. (citira se odluka Ministarstva vanjskih poslova od 24. septembra 1946. godine).

³¹ ABiH, VLBH, k. 13, br. 8227/46, Jugoslavenska komisija za repatrijaciju Poljaka – Predsjedništvu Vlade BiH, 26. 8. 1946.

³² Isto.

³³ ABiH, VLBH, k. 16, str. 10153/46 (Tabelarni pregled po srezovima iseljenih Poljaka, izvezene stoke i pokretne imovine, te ostavljene nepokretne imovine sa područja FNR Jugoslavije).

jaka s prostora Jugoslavije na BiH otpada 14088, što čini više od 92 posto. Svi oni su vrlo organizirano preseljeni, što je bio prvi slučaj u komunističkoj Bosni i Hercegovini kolektivnoga preseljavanja jedna nacionalne manjine.

S U M M A R Y

THE EMIGRATION OF POLES FROM BOSNIA AND HERCEGOVINA IN 1946

At the end of the Second World War, Poles, who had come to Bosnia and Hercegovina as settlers at the beginning of the twentieth century, lived in the districts of Srbac, Prnjavor, Derventa, Laktaši, Bosanska Dubica, Prijedor, Doboj, Bosanski Brod, Bosanska Gradiška, Bosanski Novi, Piskavica, Banja Luka, and to a lesser extent, they could be found in parts of the counties of Vareš, Zenica, Těslić, Zavidovići and Sarajevo. Their political situation was very unfavourable, and they were frequently the objects of various kinds of attacks and terror.

Immediately following the war, they requested permission collectively to emigrate to Poland. This was allowed during 1946 on the basis of the protocol signed by Yugoslavia and Poland on January 2, 1946. Under its terms, each emigrant stated in writing that he was emigrating voluntarily and that he was relinquishing claim to all immovable property in Yugoslavia. The mass emigration began in November. In total, 2649 families numbering 14 088 members left Bosnia and Hercegovina (this figure included 7405 children below eighteen years of age, 3501 adult women, and 3182 adult men). They left behind 6400 domesticated animals, 1784 homes, 12 350.5 ha of arable farm land, and 1495.8 ha of forest. After the Poles emigrated, their lands and possessions were allocated for internal colonization.